

Bijbelse spiritualiteit in beelden

Al langere tijd is er wetenschappelijke aandacht voor de relatie tussen bijbelverhalen en beelden die naar die bijbelverhalen verwijzen, Anne-Marie Bos voegt daar in haar dissertatie *Elijah Looked and Behold Biblical Spirituality in Pictures* nog een derde aspect, dat van de spiritualiteit aan toe. Het gaat haar om de relatie tussen bijbelverhaal, beeld en spiritualiteit. Of anders gezegd, het gaat haar om het verhaal van een relatie tussen een mens en zijn God, op verschillende manieren gevisualiseerd, dat spiritueel een beroep doet op de toeschouwer (pag. 7).

Het bijbelverhaal waar het om draait, is 1 Koningen 19:1-18, een verhaal waarin twee scènes zijn te onderkennen: Elia in de woestijn, waar hij door een engel van water en brood wordt voorzien (19:1-8) en Elia op de Horeb, waar God aan hem voorbijgaat en tegen hem zegt dat hij op zijn schreden terug moet keren (19:9-18). Meer nog dan dit bijbelverhaal gaat het haar om 'beelden' die naar dit Elia-verhaal verwijzen.¹ Nu zijn er talloze 'beelden' van dit verhaal gemaakt, Bos koos er zes uit. De geselecteerde afbeeldingen, gemaakt in de periode tussen 1978-1994, komen allemaal uit Noord-Rijn Westfalen en Rijnland Palts. Alle objecten staan in een expliciet religieuze context: een rooms-katholieke kerk, kapel of klooster. Beter is het nog om van zes groepen beelden te spreken. Zo gaat het in Mainz namelijk om een tabernakelreliëf en een altaarrelieëf (1), in Kornelimünster om vier altaarschilderijen (2), in Marienthal om een reliëf bij de ingang en een tabernakelreliëf (3). In Springersbach (4), Mainz Drais (5) en Bergisch Gladbach (6) betreft het wel één beeld, in alle drie gevallen gaat het om een (kerk)raam. In totaal gaat het dus om elf afbeeldingen. Daarbij moet opgemerkt worden dat de beelden dan allemaal mogen verwijzen naar 1 Koningen 19:1-18, maar dat ze niet naar één en dezelfde scène uit dit verhaal verwijzen. Zo refereren sommige afbeeldingen aan de eerste scène, Elia in de woestijn door de engel gevoed, andere aan de tweede episode over het voorbijgaan van God aan Elia op de berg Horeb.

Onderzoeksvraag

De vraag waar het in haar onderzoek om draait, is: welke aspecten van bijbelse spiritualiteit worden in deze 'beelden' tot uitdrukking gebracht? Het theoretisch deel (pag. 13-88) begint met een hoofdstuk, waarin het begrip 'spiritualiteit' centraal staat. Bos zet in bij de definitie van spiritualiteit zoals die door Kees Waaijman wordt gehanteerd: spiritualiteit als een relationeel gebeuren tussen God en mens om vervolgens het centrale begrip van haar studie 'bijbelse spiritualiteit' nader te definiëren, en wel als 'a lived divine-human relational process that is shaped and nourished by transformative engagements with biblical texts – especially with the divine-human relational processes implied in these texts' (pag. 29,38). Is deze vorm van spiritualiteit op de tekst gericht, Bos kent daarnaast nog een andere vorm van spiritualiteit, een die op het beeld gericht is; ze noemt die 'pictorial spirituality' die zij op vergelijkbare wijze definieert, als 'a lived divine-human relational process that is shaped and nourished by transformative engagements with pictures – especially with the divine-human relational processes implied in these pictures' (pag. 39). Toch komt het niet tot een vergelijking tussen beide vormen van spiritualiteit. Het mag opvallend genoemd worden dat, waar het Bos toch vooral om de beelden te doen is, zij niet zozeer aandacht vraagt voor deze 'pictorial spirituality', maar het gaat toch met name te doen is om de 'biblical spirituality' in de beelden. Als het begrip 'biblical spirituality' in relatie met de beelden wordt gebruikt, dan heeft het begrip de veel nauwere betekenis van 'spiritualiteit zoals deze is geïmpliceerd in de bijbeltekst', het derde aspect van de (bredere) definitie van bijbelse spiritualiteit. De bredere omschrijving kan in dit verband niet gebruikt worden, omdat het daarin gaat om spiritualiteit als een praktijk (zie ook woorden als 'lived' en 'transformative').

Lezen en kijken

Het 'kijken naar de beelden' mag een ruime plaats innemen (pag. 139-243), het 'lezen van de bijbelse tekst' (pag. 90-138) gaat daaraan vooraf, hetgeen niet wil zeggen, zo benadrukt Bos dat de tekst het

¹ Bos gebruikt het woord 'beeld' als een paraplu-term ter aanduiding van twee- en driedimensionale kunstobjecten zoals schilderijen, tekeningen, reliëfs, glas in lood, standbeelden en beeldhouwwerken (pag. 39).

primaat heeft boven het beeld. Aan deze ‘case studies’ – het tweede praktische deel van het proefschrift – gaat een methodologische verantwoording vooraf, zowel terzake van tekst (‘wat is een tekst?’) en beeld (wat is een beeld?), als van de acte van het lezen en het kijken (pag. 52-66). Speciale aandacht gaat uit naar de open plekken in een tekst en naar het ruimte-ontwerp in tekst en beeld (pag. 66-74). Het begrip ruimte loopt als een rode draad door het hele boek heen. Daar lijkt het de auteur bij spiritualiteit dan ook met name om te gaan: of zich ruimte voor het goddelijke opent.

Het eerste, theoretische deel eindigt met een *roadmap*, met daarin twee zeer uitgebreide vragenlijsten: één voor de beeldanalyse en één voor de tekstanalyse. Wat daarin opvalt, is de gelijke benadering van tekst en beeld. Van tekst en beeld wordt eerst de constitutie, waaronder de materiële eigenschappen en de context, onderzocht, dan wordt de tekst gelezen en het beeld bekeken (d.i. nauwkeurig beschreven) om ten slotte met een kritische analyse te eindigen.

Nadeel van deze uitgebreide vragenlijsten is dat er daardoor erg veel op tafel komt dat niet altijd van even groot belang is in het kader van de onderzoeksvraag. Het eigenlijke punt: de spiritualiteit in de betekenis van het godmenselijk relationeel proces, geïmpliceerd in beeld en tekst, krijgt in hoofdstuk 4 verhoudingsgewijs eigenlijk maar weinig aandacht. Dat had wat mij betreft veel uitgebreider gemogen.

Slotoordeel

Een boek waar ik hoopvol en nieuwsgierig aan begon, maar dat me naarmate ik vorderde, toch enigszins teleurstelde. Een *echt* antwoord op de onderzoeksvraag ben ik (aan het slot) niet tegengekomen. Dat zal er ook mee te maken hebben dat de analyse van 1 Koningen 19:1-18 te weinig specifiek heeft opgeleverd zodanig dat het goed ingezet had kunnen voor de beeldanalyse.

Proefschrift

Anne-Marie Bos, *Elijah Looked and Behold Biblical Spirituality in Pictures* (Studies in Spirituality Supplement 23), Leuven: Peeters e.a. 2012. 316 pag., € 44,00. ISBN 978 90 429 2643 1.

De recensie van dit proefschrift verscheen in Interpretatie 20,5 (2012), 28-29.